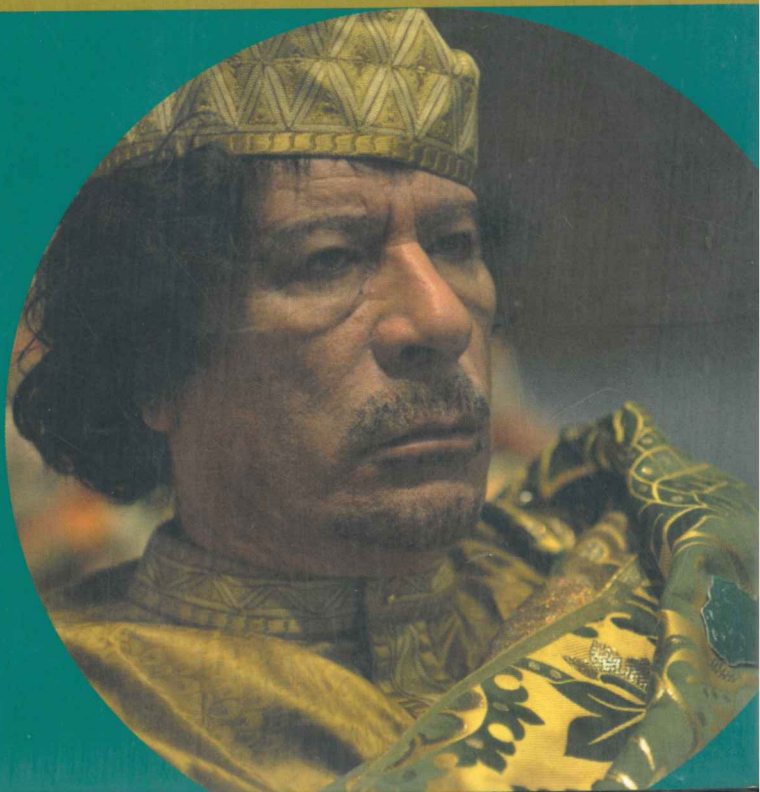

DO K O R Á N

Marek Bankowicz
STÁTNÍ PŘEVRA

itika

3

Státní moc je vlivným prostředkem působení ve veřejné sféře a ten, kdo ji má, vytváří skutečnost a diktuje pravidla hry. Takové možnosti má samozřejmě také ten, kdo získal státní moc *via facti* v rozporu se závaznými právními procedurami a vynutil si poslušnost. Avšak v situaci, a to je nutné ještě jednou zopakovat jako jakési memento svého druhu, kdy protagonisté státního převratu utrpí porážku, páchají jeden z nejdůležitějších zločinů, zločin proti státu, a odsuzují se k zavržení, zneuctění a podléhají nejpřísnějším trestům.

2. Státní převrat a revoluce, rebelie, občanská válka a *guerilla*

Mario A. Cattaneo napsal:

Pojetí „státního převratu“ je v politickém, sociologickém, právním a hovorovém jazyce úzce spjaté s pojmem revoluce. Skutečně, státní převrat je obecně chápán jako subtyp fenoménu revoluce.⁴²

Americký znalec problematiky revolucí Jack A. Goldstone poukázal na skutečnost, že „revoluce poutají zájem vzhledem ke své dramaturgii a významu“.⁴³ Státní převraty, které jsou mnohem častější než revoluce a mívají mírnější následky, už tolik atraktivní nejsou. Z hlediska našich úvah je tedy zajímavé a hlavně meritorně nezbytné srovnání státního převratu v první řadě s revolucí, ale také s rebelií (revoltou, povstáním) a následně rovněž s občanskou válkou a *guerillou*.

2.1 Státní převrat a revoluce

Termín „revoluce“ se odvozuje z latinského slova *revolutio*, které znamená „otáčení“ či precizněji řečeno „otočný pohyb“. Výraz *revolutus* pak znamená „opakující se“, „vracející se“. Pojem „revoluce“ se tedy ve svém původním významu objevil na půdě astronomie, kde označoval otočný pohyb nebeských těles, pro který bylo charakte-

ristické stálé a uspořádané navracení se.⁴⁴ Není náhoda, že pro vědu základní a průlomové dílo Mikuláše Koperníka (1473–1543) neslo název *De revolutionibus orbium coelestium* (O pohybech těles nebeských). Astronomický význam „revoluce“ byl po dlouhou dobu jediným jeho obsahem. Pojem revoluce vůbec neznala řecká politická filozofie, která jinak pronikavě zkoumala řadu fenoménů politiky a veřejného života. Nepoužívali jej ani političtí filozofové římské doby, kteří se spíše zabývali analýzou procesů probíhajících uvnitř vládnoucích skupin ve státě. Znamená to, že výraz „revoluce“ se neobjevil tam, kde došlo ke zformování pojmů, které jsou dodnes základní pro popis a analýzu politické reality.

V politice se termín „revoluce“ poprvé objevil až v polovině sedmnáctého století. Znamenal návrat k minulému stavu, obnovu dříve platného politického uspořádání. V originálním politickém významu tedy revoluce byla synonymem reakce, čili byla užívána ve zcela opačném kontextu a významu, než jaký získala v pozdějších dobách. Později byly pojmem „revoluce“ označovány cyklické výměny vládnoucích špiček ve státě. Významný anglický politický filozof Thomas Hobbes (1588–1679) toto označení používal pro popisování událostí probíhajících v Anglii v letech 1641–1660, kdy státní moc přecházela z krále na parlament, z parlamentu na lorda protektora Olivera Cromwella a nakonec zpět na krále.⁴⁵ Pojem „revoluce“ zakořenil v Anglii během událostí let 1688–1689, které sami jejich aktéři nazvali „slavnou (vznešenou) revolucí“ (*Glorious Revolution*), a pod tímto názvem také vešly do dějin. Tato revoluce však, přestože jejím jádrem byl ná-

božensky motivovaný dynastický konflikt, znamenala relativně poklidné ukončení dlouhého období politických otřesů a občanské války. V politické rovině přinesla obnovu monarchie, a tedy natrvalo navrátila předchozí stav, ačkoliv od té chvíle se jednalo o *novum*, protože anglický král nemohl aspirovat na absolutní moc a musel se o ní dělit s parlamentem. Slavná revoluce byla nejlepším příkladem revoluce v jejím původním smyslu, tj. označovala navracení starých politických forem, byť pozměněných, ale současně už v sobě obsahovala zárodek jejího nového vnímání jako jevu, který do politiky vnáší inovace.

První revolucí v jejím současném pojetí, tedy ve smyslu naprostého zpřetrhání vazeb s minulostí prostřednictvím násilné a masové vzpoury, byla Velká francouzská revoluce roku 1789.⁴⁶ Australský badatel Charles Sampford napsal:

*Francouzská revoluce je nejen archetypem a inspirací všech moderních revolucí, ale může být chápána jako jedna z klíčových kapitol této modernity.*⁴⁷

Když Duc de Liancourt informoval krále Ludvíka XVI. o dobytí Bastily, monarcha prý vykřikl: „Dobrý Bože! To je vzpoura!“ Duc měl odpovědět: „Ne sire, to je revoluce!“⁴⁸ Německý sociolog a průkopník zkoumání revoluce Eugen Rosenstock-Huussy přirovnal revoluci k přírodní katastrofě, pro kterou je charakteristické ničivé působení přírodních sil. Revoluce je právě takovou přírodní katastrofou ve světě veřejného života a politiky. Přináší totiž totální likvidaci základů toho, co existovalo před ní, a utváří tak zcela novou skutečnost.⁴⁹

Naopak historicky dřívější americká revoluce z roku 1776 není dobrým příkladem moderní revoluce, protože jejím nejdůležitějším programem nebyly sociální a ekonomické změny, nýbrž osvobozenecský boj vzbouřeného teritoria proti metropoli, v jehož důsledku vznikla nová státnost. Vznik Spojených států amerických je rovnocenný s fundamentální politickou proměnou a v tomto smyslu jistě máme co do činění s evidentním revolučním aktem, ale sociální a ekonomická struktura americké společnosti zůstala v podstatě nezměněná. Vedení nového státu většinou pocházelo z nejvyšších společenských vrstev z koloniálních dob. Gianfranco Pasquino má proto pravdu, když uvádí, že z těchto důvodů je tedy lepší americkou revoluci charakterizovat nikoliv jako revoluci, ale „*sub specie* národní osvobozenecskou válku“.⁵⁰ Podobně lze charakterizovat osvobozenecské války v Jižní Americe vedené v první polovině devatenáctého století proti španělské koloniální nadvládě.

Jak již bylo uvedeno výše, Velká francouzská revoluce přímo modelově vystihuje všechny charakteristické vlastnosti soudobého chápání revoluce. Proběhla náhle a byla provázena masovými násilnostmi. Jejím důsledkem pak byla úplná přestavba státu a společnosti, byla ustavena nová forma vlády, objevila se nová vůdčí třída a dosavadní sociálně-ekonomická struktura se rozpadla v trosky. Jak uvedl Gianfranco Pasquino: „Zpřetrhání vazeb s minulostí snad nemohlo být úplnější.“⁵¹

Bolševická revoluce uskutečněná v Rusku v roce 1917 pod vedením Vladimíra Iljiče Lenina (1870–1924) je všeobecně započítávána do skupiny „velkých revolucí“, a to

bez ohledu na její politické, ideové či morální hodnocení. Je tomu tak proto, že tato revoluce změnila osudy světa, který se v jejím důsledku ve vztahu k minulému stavu diametrálně proměnil. Tato revoluce ale fakticky byla státním převratem a s revolucí měla jen velmi málo společného. Tento státní převrat však vyvolal skutečně revoluční důsledky, a to nejen pro samotné Rusko, ale globálně pro celý svět. Bolševici trvali na stanovisku, že jimi ustavené mocenské uspořádání a sociálněekonomický systém by měly obsáhnout celý svět, čili usilovali o šíření komunismu do jiných zemí. Tento program vypracoval z teoretického hlediska jeden z bolševických vůdců Lev Davidovič Trockij (1879–1940), který je autorem koncepce „permanentní revoluce“, jejímž základem byly veškeré aktivity umožňující vývoz komunismu za hranice Ruska. Tento plán se však nezdařil. Bylo tedy nutné soustředit se na realizaci jiné koncepce, a to „budování komunismu v jedné zemi“, jejíž kontury určil mnohaletý sovětský diktátor Josif Vissarionovič Stalin (1879–1953). Teprve sovětské vítězství ve druhé světové válce umožnilo rozšíření komunismu do zemí střední a východní Evropy a podřízení celého regionu Moskvě.

Vrátíme-li se ještě na chvíli k Leninovi, je třeba přiznat, že byl velkým stoupencem státního převratu oděného do hávu revoluce. Bolševický vůdce se v politickém smyslu ukázal být více myšlenkovým dědicem francouzského revolucionáře Louise Augusta Blanquiho (1805 až 1881) než Karla Marxe, o jehož teorii revoluce ještě bude řeč. Blanqui, který strávil kolem čtyřiceti let svého života ve věznicích, se domníval, že podstatou revolucionářství

jsou spiklenecké aktivity, jejichž prostřednictvím je třeba získat politickou moc, a teprve potom lze měnit svět. Jak uváděl: „Rozhodujícími faktory pokroku jsou zbraň a organizace, které jsou nejúčinnějšími prostředky, jak učinit přítrž útlaku a bídě.“⁵² Americký badatel Adam Ulam nazval politické myšlení francouzského revolucionáře „bezmyšlenkovou filozofií *coup d'état*“.⁵³ Do této blanquistické tradice chápání revoluce se výborně vměstnal Lenin. Jádrem leninismu je totiž koncepce strany „předvoje“, čili politické organizace sdružující profesionální revolucionáře.⁵⁴ Jedině oni mohou provést úspěšnou proletářskou revoluci a ustavit socialismus. Mají přitom působit nejen ve jménu lidových mas, ale také v jejich zastoupení. Masy totiž nejsou s to vymanit se z brzdících omezení a jejich revoluční uvědomění je vždy neúplné a deformované. Lenin napsal:

*Jen centralisovaná bojová organizace, která vytrvale provádí sociálně demokratickou politiku a uspokojuje, abych tak řekl, všechny revoluční instinkty a snahy, může uchránit hnutí před nepromyšleným útokem a připravit útok slibující úspěch.*⁵⁵

A dále:

*Jediným vážným organizačním principem pracovníků našeho hnutí musí být: nejpřísnější konspirace, nejpřísnější výběr členů, školení revolucionářů z povolání.*⁵⁶

Lenin na rozdíl od Blanquiho dokázal uvést svůj politický program v život. Říjnová revoluce byla provedena v souladu se všemi zásadami státního převratu.

Giovanni Sartori o revoluci napsal:

*Revoluce jistě není obyčejným státním převratem. Je také něčím víc než jen povstáním vyvolaným hladem, bídou nebo nesnesitelným útlakem. Je tedy něčím víc než revoltou či povstáním.*⁵⁷

Pro významného italského politologa je tedy státní převrat něčím obyčejným, zatímco revoluce je v politickém smyslu mimořádná, výjimečná. Na tom skutečně něco je. Za prvé, máme zde kvantitativní rozdíl. Státní převraty jsou jevem mnohem častějším než revoluce, které propukají sporadicky. Za druhé, výraznou roli zde hraje také rozdíl kvalitativní. Důsledky revoluce jsou totiž mnohem dalekosáhlejší než důsledky státního převratu. Revoluce má totiž vskutku historický význam, je to zlomový bod v dějinách národů a států. I když se odehrává v rámci jednoho národa či jednoho státu, přece jenom nějakým způsobem ovlivňuje osudy celého světa či přinejmenším jednoho světadílu.

Už jsme poukázali na jednoznačně negativní konotace pojmu „státní převrat“. Revoluce taková pejorativní hodnocení nevzbuzuje, naopak je často vnímána pozitivně. Všiml si toho v této práci již citovaný Maurice Agulhon:

Revoluce je pojmem vnímaným především jako hnutí vyvozuující se ze spodku sociální pyramidy, z lidu. Státní převrat naopak zosobňuje skrytou, zorganizovanou, mocnou (v rovině koncepce

a realizačních kádru) a početně omezenou skupinu. Z hlediska demokracie (vláda lidu) je tedy revoluce dobrá, zatímco státní převrat nevzbuzuje úctu.⁵⁸

Francouzský badatel má úplnou pravdu, revoluce jako taková není nedemokratická. Může totiž vyrůst z dlouhodobého útlaku lidu, který konečně povstal, aby svrhl diktátorský systém moci a jeho nespravedlivý sociální řád. Státní převrat je naopak vždy ze své podstaty nedemokratický, a to dokonce i ten, který by byl motivován, což je ovšem samozřejmě více hypotetická možnost než skutečnost, nejupřímnějšími demokratickými intencemi a touhou vybudovat skutečně demokratický politický systém. Státní převrat je totiž kvintesencí nelegálnosti, přináší neskrývané narušení procedur a standardů, stanoví apoteózu násilí a dává na odiv mohutnost síly. Revoluce, vrátíme-li se na chvíli ještě k této otázce, má téměř vždy „pokrokový“ charakter, šermuje osvobozeneckými hesly, hlásá potřebu nastolení spravedlnosti a glorifikuje lid. Státní převrat je naopak často více či méně „reakční“, tíhne ke zbrzdění povšechně očekávaných reforem, konsoliduje existující sociální uspořádání, které je mnohými považováno za špatné. Dále umocňuje státní centralismus nebo také likviduje parlamentní a zastupitelské mechanismy. V důsledku toho bývá státní převrat ztotožňován s reakčními politickými aktivitami, což prohlubuje jeho už tak velmi negativní vnímání.

Velmi komplikovaným problémem je otázka příčin revoluce. Neexistuje jeden vzor, který by mohl sloužit jako jakýsi archetyp revoluce. Revoluce propukají, když dojde

ke zkřížení celé řady politických, sociálních a ekonomických příčin, které vedou k mnohavrstevným konfliktům, do nichž jsou vtaženy skoro všechny segmenty společnosti. Badatelé se však shodují v tom, že revoluci předchází stav, který můžeme nazvat „revoluční situací“, a jejím kulminujícím okamžikem je „revoluční přelom“, čili vypuknutí společenské vzpoury v širokém měřítku.

Revoluční situaci zcela jistě utváří válka. V případě dlouhotrvajícího ozbrojeného konfliktu se revoluční situace vyostřuje, obzvláště pak v situaci, kdy chybí perspektiva úspěšného zakončení války. Válka způsobuje politický a hospodářský chaos, zevšedňuje násilí, přináší úpadek morálních hodnot, bourání tradičních struktur a zpretrhání tradičních vazeb. Právě tehdy se objevují výhodné podmínky pro vzplanutí revoluce. Revoluční situaci může také vyvolat dlouhodobá a bolestivá krize, jejíž negativní důsledky se dotýkají samých základů státu a sociálního řádu. Panující mocenský systém a sociální řád jsou odmítány velkou částí společnosti, která se domáhá zásadních změn. Z druhé strany vládcí nechtějí nebo nejsou schopni provést reformy, které by vycházely vstříc očekáváním společnosti a neutralizovaly rodící se vzpouru. Vzniká nepřekonatelný konflikt mezi dvěma skupinami ve společnosti. Tento konflikt nemůže být řešen jinak než prostřednictvím násilného a masového ozbrojeného vystoupení těch, kteří jsou nespokojeni se *statusem quo*. Problém nemůže být řešen žádnými jednáními, vyjasňováními a dohodami, protože kompromis je z podstaty věci vyloučen. Nepoužitelné jsou rovněž volební procedury, protože i kdyby taková možnost formál-

ně existovala, neuspokojila by vzpouzející se lidi, jejichž cíl je mnohem závažnější než jenom zisk parlamentní reprezentace nebo dokonce i účast ve vládě. Cílem revoluce je totiž úplné zničení existujícího uspořádání.

Při vyvolání revoluční situace mohou hrát jistou roli psychologické faktory. Už Aristotelés (384–322 př. Kr.) ve svých analýzách problematiky systémové změny kladl velký důraz na pocity a emoce lidí, kteří se považují za ukřivděné a nesouhlasí s nespravedlností, která je postihuje. Masový pocit křivdy a nespravedlnosti vytváří výbušný revoluční potenciál, který může vyústit v sociální explozi.

Myslitelé devatenáctého století analyzující fenomén revoluce Alexis Charles de Tocqueville (1805–1859) a Karel Marx (který spojoval studium revoluce s vůlí uskutečnit ji) zdůrazňovali význam strukturálních příčin vypuknutí revoluce a psychologické důvody pro ně byly druhořadé, v každém případě nedostačující pro iniciování revolučního procesu. Zvláště byli přesvědčeni o tom, že základní podmínkou vzplanutí revoluce je neschopnost existujících struktur a politických institucí uspokojit nové potřeby společnosti. Naopak tyto potřeby si přisvojí jednotliví členové společnosti, kteří jsou připraveni pro jejich uspokojení mnohé obětovat, protože se domnívají, že adekvátní jsou jenom okamžitá a radikální řešení. Reakce vládnoucích na tyto potřeby je buď nedostatečná, nebo zcela chybí, naopak příslušné úsilí lidí naráží na represe. Vzniká, jak někteří badatelé navazující na Marxe a Bedřicha Engelse (1820–1895) říkají, „revoluční otřes“

či „revoluční hněv“, který posléze nabírá organizačních forem a přeměňuje se v revoluční hnutí formulující revoluční program a přistupující k akci. Bedřich Engels k tomu napsal:

Dnes kdekdo ví, že za každým revolučním otřesem se skrývá nějaká společenská potřeba, jejímuž uspokojování brání přežilé instituce. Možná, že potřeba není ještě tak silná, není pocítována tak všeobecně, aby zaručovala bezprostřední úspěch; avšak každým pokusem násilně ji potlačit jen ještě víc zesiluje, až na konec přece jen roztrhne své okovy.⁵⁹

Revoluční situace, přestože může narůstat dlouho, dokonce po léta, se projevuje náhle a nedá se nikdy v úplnosti naplánovat. Události se spouští živelně. Alexis de Tocqueville si všiml zdánlivě překvapujícího pravidla. Konkrétně je autorem teze, že revoluce propukají tehdy, když útlak systému slábně. Silně represivní a efektivně fungující donucovací státní aparát dokáže už v zárodku potlačit iniciativy, které by mohly podnítit revoluční vzpouru. Oslabení represe je znakem slabosti vládnoucích, čehož revolucionáři využívají pro své aktivity.⁶⁰ Marx zase tvrdil, že revoluce propuká tehdy, když zesiluje zbládnutí pracujících mas, což je provázeno maximalizací jejich vykořisťování panujícími třídami.

Někteří teoretici kladou velký důraz na významnou roli charismatických vůdců v revoluci. Bez jejich účasti by revoluce nemohla vypuknout. Podle autora psychoanalýzy Sigmunda Freuda (1856–1939) působí političtí vůdci, kteří mobilizují davy, jako náhražka otce zajišťujícího

pocit sounáležitosti se společenstvím. Podle Maxe Webera (1864–1920) jsou vůdci svého druhu proroky dávající naději na spasení. Podobně se na tuto problematiku dívali klasičtí italští političtí myslitelé Vilfredo Pareto (1848–1923) a Gaetano Mosca (1858–1941), kteří poukazovali na to, že lidové masy jsou do revolučního dění vtahovány talentovanými vůdci usilujícími o politickou moc.⁶¹

Soudobý americký sociolog James C. Davies při svém zkoumání došel k závěru, že revoluce propukají tehdy, když na masy dolehne „relativní deprivace“. Ta se může objevit v situaci, kdy po delším období hospodářského růstu a zlepšení životní úrovně nastane náhlý kolaps. Lidé se obávají, že to, čeho dosáhli po letech práce a sebeobětování, najednou v jednom okamžiku ztratí. Podobná situace může nastat, když se prohlubuje propast mezi masovým očekáváním blahobytu a oddalováním jeho příchodu, přičemž aktuální stav je považován za velmi nedobrý.⁶²

Jiný americký badatel na poli revolucí Charles Tilly, jakkoliv souhlasí s tvrzením, že revoluce propukají v důsledku dlouhodobých a komplikovaných sociálních procesů, přesto vidí podstatu revoluce v krizi vládnoucích struktur, které nejen, že u ovládaných ztrácí autoritu, ale především si nedokáží vynutit poslušnost. Samotná revoluce pak probíhá rychle a jejím ústředním momentem je politická výměna uskutečněná prostřednictvím síly a těšící se podpoře většiny společnosti. Charles Tilly uvádí, že „revoluce je spjatá s převzetím moci a to znamená, že její charakter a pravděpodobnost vypuknutí odvisí od politického systému státu“.⁶³ Říká také, že politicky slabé

státy jsou mnohem náchylnější k revolučnímu nebezpečí než státy se silnou politickou mocí. Institucionální pojetí revoluce charakteristické pro tohoto autora posouvá revoluci blízko k státnímu převratu a stírá jasně vytyčené hranice mezi oběma jevy.

Při revoluci, rebelii či občanské válce dojde buď k hlubokým sociálním konfliktům vedoucím nakonec k rozkolům v řadách ozbrojených sil a v důsledku toho k brutovražedným bojům, nebo také k situaci, kdy represivní aparát už nedokáže ovládnout masové vystoupení proti panujícímu pořádku. Naproti tomu státní převrat je na rozdíl od předchozí situace charakteristický tím, že jej v drtivé většině případů provádějí lidé, kteří již působí ve strukturách státního aparátu a často přímo patří do jeho úzkého vedení. Zdroje politické nespokojenosti se nacházejí v samotné struktuře státu, v jejím nitru a ne jako v případě revoluce či rebelie mimo ní. Revoluce a rebelie iniciují lidé, kteří jsou mimo státní moc.

Další odlišnost spočívá v tom, že státní převrat musí být na rozdíl od občanské války, revoluce a rebelie, které jsou zpočátku živelnými jevy a teprve později eventuálně dochází k jejich postupné institucionalizaci, pečlivě naplánovaný a musí vykazovat vysokou míru vnitřní organizovanosti, což způsobuje, že příslušně angažovaní lidé důkladně znají svoji roli, mají vedením striktně vyznačené úkoly, dopředu vědí, co budou dělat, a to jak v průběhu státního převratu, tak i po jeho úspěšném provedení. Ve státním převratu hraje důležitou roli faktor spiknutí nebo konspirace. Jak uvádí Carl J. Friedrich: „Státní převrat je chladně promyšleným

manévrem v probíhající boj o moc.“⁶⁴ Státní převrat, který je uskutečněn živelně, je zbaven organizace a nepředchází mu solidní příprava, je v podmínkách současného státu odsouzen k nezdaru.

Zkrátka, revoluce a rebelie jsou politickým živlem a improvizací, převažují v nich emoce nad kalkulem a vypočítavostí, zatímco státní převrat je politickým plánem, naprogramovanou akcí, promyšlenou do nejmenších detailů a důslednou ve svém uskutečňování. Je zřejmé, že s postupem času, když se vynoří revoluční vůdci, kteří posílí a utvrdí svoji autoritu, budou umět ovládnout emoce ve společnosti a orientují revoluční živel potřebným směrem, pak se rovněž v revoluci projeví organizační prvek, který bude zesilovat, nicméně vždy se evidentně jedná nikoliv o prvotní, ale až o druhotný faktor. Nakonec se však tento druhotný organizační činitel revoluce stane zárodkem a protokonfigurací nové formy státu. Vůdci vítězné revoluce se stanou vůdci nového státu.

Jinými slovy řečeno, postupující proces institucionalizace revoluce je předzvěstí nového politického řádu. Dějiny nám ukazují, že zpočátku nelze předpovědět, jaká forma státu vzejde z revoluce. Je sice pravda, že ideologie či programové vize revolucionářů mohou obsahovat více či méně konkretizované plány, jak uspořádat stát, a do velké míry mohou ovlivnit způsob myšlení a styl působení širokých vrstev účastníků se revoluce, ale definitivní tvar nového pořádku bude zformován až v průběhu revolučního procesu nebo dokonce až po jeho vyhasnutí.

Revoluce se odehrává v rámci širokého sociálního hnutí a angažuje početné skupiny obyvatelstva. Podobné

je to s rebelií, ačkoliv její rozsah je menší než v případě revoluce a vyznačuje se také mnohem skromnějším ideologickým zázemím. Naproti tomu státní převrat je na rozdíl od revoluce či rebelie dílem „elit“ a je spiklenecké povahy. Nejvíce „elitní“ a nejvíce spiklenecký je pak palácový převrat, jehož cílem je jedine odstranit politického lídra, vše ostatní zůstává nezměněno.

Revoluce je procesem, v jehož důsledku dochází k ustavení zcela nového politického, ústavního a právního pořádku. Nastává, jak to spektakulárně vyjádřil americký filozof Paul Schrecker, „nelegální změna podmínek legálnosti“.⁶⁵ Nejen to, tento proces, jak už jsme na to upozornili výše, je charakteristický intenzivním průběhem a účastní se jej početné davy lidí. To vše je provázáno programem radikální sociálně-politické změny dotýkající se samotných základů společnosti. Revoluční konflikt je také provázen bojem proti obráncům *statusu quo* a obě strany se uchylují k masovému násilí. Násilí je neodmyslitelnou součástí revoluce. Mírová revoluce neexistuje. Formulace „revoluce *non violence*“ je z hlediska logiky vnitřně protikladná. Je to *contradictio in adiecto*, sice půvabný, ale nic neznamající rétorický obrat. Podobné je to v případě „konsensuální revoluce“ (*revolution by consent*), kdy jsou hluboké změny výsledkem dohody či kompromisu dojednaného různými sociálními či politickými skupinami.

V důsledku revoluce je svržena nejen existující politická moc, ale dochází také k hlubokým změnám politických vztahů, ústavního a právního pořádku a také v oblasti sociální a hospodářské. Proto je občas se objevující rozlišování

mezi sociální revolucí a politickou revolucí chybné. Sociální revoluce má být zaměřena na změnu sociálních vztahů, zatímco politická revoluce má směřovat především k přeměně politických systémů. Revoluce však nutně vyžaduje propojení sociálních a politických prvků, které jsou překřížené a vnitřně vzájemně podmíněné. Revoluce, která by byla omezena výhradně na sociální otázky, je ve skutečnosti rebelií, a revoluce, která by se týkala výhradně politických záležitostí, je ve skutečnosti státním převratem.⁶⁶

Ještě mnohem nesprávnější je rozlišování mezi revolucí omezenou a revolucí neomezenou. Omezení cílů revoluční akce, nedostatek odhodlání uskutečnit zásadní sociální a ekonomické změny, jakési zastavení se v polovině cesty by ve skutečnosti znamenalo zřeknutí se revolučního programu čili zřeknutí se revoluce jako takové. Aktivita tohoto typu by byla v rozporu se samotnou podstatou revoluce, která přece předpokládá důsledné zpřetrhání vazeb s minulostí a úplné zničení existujícího sociálního řádu a politického systému.⁶⁷

Giovanni Sartori pronikavě poukazuje na skutečnost, že revoluce ve své podstatě není ničím jiným než typem války. V této souvislosti uvádí: „Revoluční aktivity jsou válečnými aktivitami; spočívají v zabíjení, ničení a dobývání se zbraní v ruce.“⁶⁸ Nejen to, Sartori dokonce předpokládá, že revoluce jsou horší než války, protože jednak obvykle trvají déle a „totální, ‚rozvleklé‘ revoluce našich dob se vůbec zdají být nekonečné“⁶⁹ jednak nestimulují technologický rozvoj. Revoluce má nad válkou převahu, dá-li se to tak nazvat, v tom, že umožňuje realizaci sociál-

ních změn, protože odstraňuje překážky a těžkosti stojící v cestě.⁷⁰

Státní převrat na rozdíl od revoluce netíhne k zásadním změnám politické a sociální struktury státu, usiluje jedinečně o odstavení aktuálně vládnoucích od moci. Cílem státního převratu je tedy výměna politických vůdců, vše ostatní je druhotné. Nevstupuje zde do hry přestavba základní struktury státní moci ani sociálně ekonomická transformace. Eventuální změny jsou obvykle menšího rozsahu, omezují se na modifikace existujícího mocenského systému nebo ústavních regulací, to vše ale bez narušení samotné podstaty politického systému. V tomto aspektu je státní převrat podobný rebelii, která si rovněž staví za cíl zbavit stávající vládců moci nebo aspoň vynutit si politické či ekonomické ústupky. Rebelie (revolta, povstání) je ale masovým sociálním hnutím, což jsou charakteristiky, které státnímu převratu nepřísluší, protože ten je dílem relativně úzké skupiny lidí rekrutujících se z řad široce chápané tzv. mocenské elity. Jak uvádějí David Hebditch a Ken Connor: „To, co činí státní převrat státním převratem, je koncepce politické akce provedené malou skupinou lidí s užitím ozbrojených sil.“⁷¹ Účast společnosti na státním převratu je navíc slabá a boj, pokud k němu vůbec dojde, trvá krátce a míra užitého násilí je spíše nízká. Stát se po státním převratu v politickém a právním smyslu nemění, pokud ano, tak jen nepatrně, v každém případě se nemění jeho podstata, která zůstává stejná jako dřív. Naproti tomu v důsledku rebelie je škála politických, právních a ekonomických změn nepoměrně širší,⁷¹ a pokud jde o revoluci, ta ustavuje zcela nový řád.

Německý badatel Ekkart Zimmermann uvádí, že státní převraty jsou na rozdíl od revolucí, protestů či vzpour „relativně homogenními fenomény“.73 Nespouštějí totiž široké a mnohvrstevné politické a sociální procesy, způsobují jediné výměnu vládnoucího subjektu. Zimmermann dále považuje státní převraty za „formu protestního chování elity“, ale současně dodává, že „to, co začíná jako státní převrat, může skončit revolučním svržením starého sociálního řádu“.74

Státní převrat někdy bývá v této souvislosti označován jako „malá revoluce“ nebo „menší revoluce“.74 Nezdá se však, že by takové označení bylo správné, přestože je do jisté míry senzační. Označení tohoto typu totiž nebezpečně zatemňují meritum věci. Mezi státním převratem a revolucí existuje zásadní kvalitativní rozdíl, jsou to naprosto odlišné jevy. Tento rozdíl proto nelze chápat pouze kvantitativně, a to tak, že by například revoluce měla být v politickém a sociálním smyslu širokým hnutím, zatímco státní převrat hnutím úzkým. Někdy se stává, i když je to spíš výjimka, že státní převrat je provázen rozsáhlejší účastí společnosti. Její účast pak může být různá, může se stavět na podporu státního převratu nebo naopak proti němu. Může se ale také stát, že státní převrat vyvolá politické a sociální procesy, které nabudou otevřeně revoluční podoby. Ti, kteří se dostanou k moci, se rozhodnou důkladně přestavět existující sociální a ekonomickou strukturu státu, nebo ji chtějí zcela zlikvidovat. Státní převrat se v takovém případě stává pouhou metodou dobytí moci a již ovládnuté mocenské uspo-

řádání je základem pro uskutečnění fundamentálních změn v jiných sektorech života státu a společnosti.

Příkladem této situace je do jisté míry získání moci ruskými bolševiky v roce 1917. Vítězný státní převrat se po čase nestal revolucí, protože nebyl provázen revolučními procesy, nicméně bez ohledu na to jeho autoři realizovali radikální či přímo revoluční program, přičemž tato politická změna byla důsledkem státního převratu a ne revoluce. O revoluci zde nemůže být řeči tím spíše, že vládci nepřipustili spontánní akce společenských sil, ba přímo naopak, podřídili je přísné kontrole a postihovali chování, které bylo nové politické moci nebezpečné či přinejmenším z jejich pohledu nevhodné. Úplnou zvláštností je pak situace zcela opačná té předešlé, kdy státní převrat je vrcholným okamžikem revoluce.

Zdrojem revoluce je přání, zpravidla již dříve nějak teoreticky promyšlené, vytvořit lepší svět než ten, se kterým máme co do činění. Revoluce se tak stává jakýmsi steskem po dokonalosti a jako taková je výrazem politického perfekcionismu. Ideál revoluční přestavby světa je podle názoru francouzského myslitele Georgese Sorela (1847 až 1922) jedním z největších „politických mýtů“ a jako takový má velký potenciál podněcovat lidi k aktivitám.⁷⁵ Revoluce je pokusem, jak to vystihl Giovanni Sartori, „o doslovné naplnění ideálů“.76 Takové morálně a politicky vznesené úsilí o přestavbu světa ospravedlňuje úplně všechno, protože má ty nejvyšší cíle.

Některé směry politického myšlení revoluci absolutizují a připisují jí hodnotu samu o sobě. Vyniká v tom

zejména marxismus, který v revoluci vidí jakýsi všelék na veškeré politické, sociální a hospodářské zlo a prezentuje ji jako metodu umožňující zlomení útlaku a osvobození člověka. Revoluce mají být „lokomotivami dějin“, které svrhávají staré a prohnílé sociální a politické pořádky a přinášejí pokrok ve vývoji lidstva. Obhajoba revoluce, revolucionářství a revolucionářů je esencí marxismu jakožto politické ideologie. Marxismus je nejúplnějším a současně nejdůslednějším revolučním směrem v dějinách myšlení lidstva. V tomto smyslu poráží anarchismus, jehož revolucionářství je jistě upřímnější a opravdovější, ale jehož politický program je současně přesycený emocemi a slabě racionalizovaný. Americký znalec marxismu Robert C. Tucker v této souvislosti správně podotkl:

Marx jako teoretik byl především teoretikem revoluce. Idea revoluce byla základem jeho teoretické struktury. Marxismus, tak jak jej s pomocí Engelse zformoval, byl ve své podstatě teorií a programem revoluce.⁷⁷

Revoluce připouští násilí a různé jiné hanebnosti a hrůzy, protože slouží dobré věci. Velebení revoluce proto ve svém důsledku vede k fascinaci násilím a uznání násilí jako normálního prostředku politického působení. Revoluční moc, která musí užívat revolučních metod, se rychle stává silovou a násilnou a dokonce často terorizující. Dějinné zkušenosti států středovýchodní Evropy jsou jednou velkou historií úpadku svobodomyšlných ideálů revolučního hnutí a navíc odhalují mechanismus degenerace revoluční vlády, která se přeměňuje v neobyčejně

represivní diktátorský systém potlačující svobody a tíhnoucí k totalitnímu ovládnutí lidí.

Revoluce, podobně jako náboženství, slibuje spaseání, v tomto případě spaseání politické a sociální. Bedřich Engels jménem marxismu ujišťoval, že po vítězství proletářské revoluce a nastolení komunismu nastane „skok lidstva z říše nutnosti do říše svobody“.⁷⁸ Adolf Hitler (1889–1945) snil o triumfu nacionálně socialistické revoluce, která zahájí epochu „tisícileté Říše“. Předzvěst absolutního osvobození a nastolení věčného řádu všeobecného štěstí a spravedlivosti buď pro celé lidstvo, jak hlásal marxismus, nebo pro rasu pánů, jak předpokládal nacismus, nebo pro konkrétní národ či společnost, jak to chtěly různé národní revoluce, obsahuje notnou dávku dogmatického vykupitelského poslání. Tato víra v nové časy aktivizuje lidi, mobilizuje je k podporování revoluce a angažování se v její prospěch. Něco takového u státního převratu nenajdeme, a to ani v případě, kdy vychází vstříc očekáváním společnosti.

Státní převrat nevyvolává, o čemž už byla řeč, zásadní proměny politických, ekonomických a sociálních struktur. Avšak z hlediska právního pohledu na věc není mezi revolucí, státním převratem či rebelií rozdíl. Všechny tyto akty jsou nelegální a znamenají porušení existujícího právního řádu. Jak revoluce, tak státní převrat vytvářejí nový politický systém, rebelie (povstání) ne nutně, protože se na rozdíl od předchozích dvou jevů může spokojit s dosaženými ústupky ze strany státní moci. Státní moc, která vznikne v důsledku revoluce či státního převratu, je mocí faktickou, usiluje však o urychlenou legalizaci

a legitimizaci. Dokonaná politická změna tedy vyžaduje právní utvrzení.

Významný rakouský teoretik státu a práva Hans Kelsen (1883–1973), který ve své juristické koncepci státu ztotožňoval stát s právním řádem, odmítal distinkci mezi revolucí a státním převratem, protože oba tyto jevy přinášejí identický právní důsledek. Tím se státní převrat stával jádrem revoluce, avšak státní převrat byl nanejvýš limitovanou revolucí, odehrávající se v omezeném rozsahu. Hans Kelsen poukazyval na fakt, že revoluce a státní převrat znamenají, což bylo z jeho úhlu pohledu rozhodující, protože to vytvářelo onen zmíněný právní důsledek, odvržení principu legitimismu, jelikož tyto události nelegálně svrhávají dřívější státní řád a ústavní a právní struktury. Politická skutečnost však nezná právní vakuum. Vítězná revoluce a vítězný státní převrat se takřka automaticky legitimizují a o této jejich legitimizaci rozhoduje to, že noví vládcí úspěšně a efektivně kontrolují běh událostí. Princip úspěšnosti a princip efektivity totiž rozhodují o legitimitě politického systému. Politický systém vůbec nemusí být všeobecně akceptovaný, stačí, když je účinný. Nejen to, jestliže revoluce propukla a zvítězila, jestliže státní převrat byl iniciován a úspěšně proveden, znamená to, že starý režim neměl dostatečnou podporu, a nebyl tedy dostatečně silně legitimizován. Nová státní moc vzniklá v důsledku revoluce či státního převratu urychleně přistupuje k formování vlastního právního pořádku, který potvrdí její legitimitu vyplývající ze samotné skutečnosti vládnutí. Zdrojem právního pořádku je vždy, jak to označil Hans Kelsen, „základní norma“ (*grundnorm*).

Úlohu takové normy samozřejmě hraje schválená ústava, ale stejně dobře jí může být diktátorova vůle.⁷⁹

Někteří badatelé majíce na paměti to, že revoluce a státní převrat vedou ke stejnému právnímu důsledku, charakterizují státní převrat jako „revoluci práva, nikoliv politiky“.⁸⁰ Toto chytré vyjádření však není z analytického hlediska zcela uspokojivé, protože má silně omezený vysvětlující potenciál, jelikož bere v úvahu jedině právní aspekt jevu.

Revoluce (a rebelie), podobně jako státní převrat, mohou dopadnout vítězně nebo skončit porážkou. Principiálně lze vymezit dva druhy prohraných revolucí. Za prvé jsou to revoluce, které nedokázaly konsolidovat svou novou vládu a byly po krátké době revolučního vládnutí potlačeny. Do této skupiny patří mimo jiné Pařížská komuna z roku 1871 a maďarské povstání z roku 1956. Druhý model poražené revoluce je takový, ve kterém revolucionáři sice převzali moc a vykonávali ji, ale nebyli schopni uskutečnit revoluční program, protože takový úkol byl nad jejich síly (dokázali se chopit moci, ale už ji nedokázali příslušně využít), nebo jim to neumožnily podmínky, včetně mezinárodních. Dobrým příkladem je mexická revoluce z let 1911–1917.⁸¹

2.2 Státní převrat a rebelie, *guerilla* a občanská válka

Rebelie, někdy také označovaná jako revolta nebo povstání, znamená prudkou sociální vzpouru proti existujícímu režimu.

tující politické moci a je provázena násilím. Rebelie se od revoluce liší tím, že nezasahuje celý stát, ale omezuje se jen na jistou oblast. Druhým rozlišovacím znakem je také to, že v rebelii na rozdíl od revoluce hrají aktivní roli jen některé sociální skupiny (například studenti, dělníci nebo vojáci), zatímco ostatní vrstvy společnosti zůstávají spíše pasivní. Rovněž intenzita rebelie je ve srovnání s revolucí nesrovnatelně nižší a kvalitativně odlišná. Kromě toho je rebelie obvykle zbavena hlubší ideologické motivace a radikálního politického a sociálního programu a nevytváří vizi nového pořádku. Namísto toho vyzývá k návratu k spravedlivým principům určujícím vztahy mezi vládou a občany a požaduje okamžité splnění politických a ekonomických požadavků. Rebelie může vystoupit s heslem odstavení některých vůdců od moci nebo s požadavkem zajištění jistých ekonomických výsad.⁸³ Masová revolta však přece jenom může zapůsobit jako roznětka revolučního procesu a vytvořit podmínky pro vzplanutí revoluce. Rozdíl mezi rebelií a povstáním spočívá dále v tom, že pojem „povstání“ je nejčastěji používán pro pojmenování národněosvobozenického boje, tj. jeho cílem je vymanění se z cizí nadvlády.

Guerilla je druhem partyzánského boje a jako taková není ani revolucí, ani státním převratem. Není také rebelií, protože ji neprovázejí masová sociální vystoupení. Vítězství *guerilly* přináší podobné výsledky jako vítězství opravdového státního převratu. Nastává totiž výměna vládnoucích politiků, a tedy rovněž politického uspořádání, ale naopak nedochází k širším hospodářským a sociálním změnám.⁸⁴ *Guerilla* je analogicky ke státnímu

převratu formou politického násilí, které se v obou případech stává rozhodujícím nástrojem politického boje. Rozdíly spočívají v odlišných strategiích působení a zcela odlišném zázemí. *Guerilla* předpokládá ozbrojený boj, který je dlouhodobějšího rázu. Bojovníci usilují o medializaci svého snažení v naději, že si získají následovníky a podnítí vzpoury na více místech oblasti, kde působí. Státní převrat je naproti tomu jednorázovým okamžikem užití násilí, který nastává neočekávaně a předchází mu tajná příprava. Zázemím *guerilly* jsou skupiny a prostředí nacházející se mimo politické vedení státu, zatímco státní převrat je dílem osob působících v rámci státních struktur.⁸⁵

Nejvýznamnější teoretik a také praktik *guerilly* Ernesto Che Guevara (1928–1967) se domníval, že revoluci musí v Jižní Americe, Africe a Asii předcházet aktivity „partyzánského ozbrojeného ohniska“ (*foco guerrillero*).⁸⁶ Jiný obdivovatel a teoretik *guerilly* Regis Debray ji nazval „revolucí v revoluci“.⁸⁷ Partyzánský boj se může přeměnit v revoluci, a když to nebude možné, nahradí partyzáni revoluční, po svém vojenském vítězství sáhnou po politické moci a teprve tehdy uskuteční změny revolučního typu. V tomto pojetí se ozbrojený boj stal nejen jedním z projevů revolučního procesu, ale dokonce byl přímo s revolucí ztotožňován. V důsledku více než dvouleté *guerilly* se v lednu 1959 dostal na Kubě k moci Fidel Castro, který tuto zemi *de facto* ovládá i nadále, čímž překonal rekordy politické dlouhověkosti.

Naproti tomu občanskou válku bychom měli definovat jako ozbrojený konflikt, který se odehrává v rámci jed-

noho státu nebo národa a jehož smyslem je boj o moc. Každá revoluce obsahuje prvky více či méně typické pro občanskou válku a v každé revoluci je občanská válka nějakým způsobem obsažena. Dochází zde totiž k rozdělení společnosti či národa na dvě rozkmitřené části, které proti sobě bojují, přičemž jedna z nich usiluje o získání politické moci a provedení politické a sociální transformace, zatímco druhá strana konfliktu chce zachovat existující řád. Protahující se revoluce může vést k občanské válce, jejímiž antagonisty jsou revolucionáři a kontrarevolucionáři. Oproti tomu státní převrat k takovému vývoji nevede, a pokud ano, pak se jedná o výjimku potvrzující pravidlo. Je však vhodné poznamenat, že občanská válka jako taková nemusí být revoluční povahy, a proto není s revolucí vždy ztotožnitelná. Může totiž vypuknout v důsledku narůstajících a nepřekonatelných národnostních sporů, sociálních konfliktů či iredentistického úsilí nějakého regionu, nebo také kvůli silnému odporu proti aktuální moci, tedy jevů, které naprosto nemusí být provázeny výzvami a změnami revolučního typu. Vzbouřená strana vůbec nemusí vyzývat k sociální či ekonomické přestavbě státu, nebo tak činí nanejvýš v minimálním rozsahu. Nicméně je třeba přiznat, že občanská válka je revoluci mnohem bližší než ostatní zde analyzované jevy jako státní převrat či rebelie. Je tomu tak především proto, že občanská válka, jak již bylo uvedeno, je jednou z forem revoluce či je jejím průvodním jevem.

3. Technika státního převratu

Badatel Edward Luttwak napsal:

Svržení těch, kteří vládou, není snadné. Vláda je chráněna nejen profesionálními ochrannými silami, jakými jsou ozbrojené síly, policie a bezpečnostní služby, ale je také podporována širokým vějířem politických sil.⁸⁸

Autor má samozřejmě úplnou pravdu, provedení státního převratu není jednoduché, ale na druhou stranu není nemožné. Obrovský význam má místo, kde je státní převrat plánován. V některých státech jsou státní převraty nadměrně častým jevem a nikoho neudivují, v jiných zemích se dějí jen sporadicky a některé země tuto zkušenost vůbec nezakusily. Ten, kdo zamýšlí převzít moc prostřednictvím státního převratu v Bolívii, má zcela jinou výchozí pozici než ten, kdo by to eventuálně chtěl udělat ve Spojených státech amerických. V prvním případě je teoretická šance na úspěch velká, ve druhém případě (téměř) neexistuje. Jak uvedl Walter Laqueur se svými spolupracovníky:

Žádný teoretický model nemůže vysvětlit, proč dochází ke státním převratům; jednoduše ukázat, proč jsou ve většině států možné a naopak proč jsou v jiných státech málo pravděpodobné.⁸⁹